

De dood van wie ik was

De dood van wie ik was

Dieuwke Ridderbusch

Dit verhaal is gebaseerd op de ervaringen van Geert Muskee. Voor dit boek heb ik gebruikgemaakt van zijn notities, maar alle personages zijn fictief; elke gelijkenis van figuren in dit verhaal met werkelijke personen berust op toeval.

Ter nagedachtenis aan mijn grootvader.

Opgedragen aan mijn tante Julia Wollerich-Muskee, die als eerste de notities van haar vader heeft uitgewerkt en helaas de totstandkoming van dit boek niet meer mee heeft kunnen maken.

Schrijver: Dieuwke Ridderbusch

Coverontwerp: Dieuwke Ridderbusch

Foto's omslag: Familiearchief Gerda Keuter-Drent

ISBN: 9789464352566

© 2021 Dieuwke Ridderbusch. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

PROLOOG

Klazienaveen, februari 1943

‘Schreeuw het!’ Nog voordat de jongen aan mijn commando gehoor kan geven, sluit het water van het kanaal alweer boven zijn hoofd.

Hij kan geen kant op.

Ik klem mijn hand strakker om zijn nek en trek zijn hoofd boven water. ‘Schreeuw het!’, roep ik nogmaals. ‘Zing, verdomme!’

Grote ogen kijken mij aan. Er sijpelt water langs zijn blauw aangelopen huid.

‘Oranje boven, Jelle. Zing Oranje boven!’ Ik druk zijn hoofd dichterbij mij toe. ‘Wie is jouw koningin, Jelle?’

Zijn gezicht wordt strak, zijn lippen trillen. Hij stamelt schor: ‘Heil Hitler’, gevolgd door een rochel van kots en water.

Ik spuug in het laffe gezicht en bal mijn vuist. Ik raak hem vol op zijn linkeroog.

De wereld begint te draaien en mijn maag draait mee. Mijn hoofd voelt licht en mijn brein lijkt gedrogeerd.

Ik voel zijn nekvel onder mijn nagels en met één simpele beweging van mijn arm verdwijnt zijn hoofd weer in het kanaal.

DEEL I

Rütenbrock, maart 1943

‘Hoe kon je zo stom zijn?’ Ma loopt heen en weer in de keuken van de boerderij. ‘Mijn jongen, mijn jongen.’ Ze zucht en schudt haar hoofd. ‘Jongen, jongen. Wat nu?’

‘Ik weet het niet.’

‘Natuurlijk weet je het niet! Wat mankeert jou?’ Ze gaat aan de keukentafel zitten en laat haar hoofd in haar handen zakken.

Ik blijf staan. In de hoek van de keuken blijf ik staan. Bij de deur die naar buiten leidt. Ik kijk naar de vloer en naar het plafond. Ik ontwijk de glazige blik van mijn vader aan het hoofd van de tafel en kijk weer naar de deur.

‘Je gaat naar Duitsland.’ Mijn vader spreekt de zin langzaam en duidelijk uit.

Ik kijk naar ma en zij staart naar hem alsof hij voor haar een compleet vreemde man is.

‘Duitsland?’, vraag ik in de hoop dat ik de bestemming verkeerd heb verstaan.

‘Duitsland’, zegt mijn vader standvastig. Hij zit rechtop in zijn stoel. Ik probeer enige emotie in zijn gezicht te bespeuren, maar hij vertrekt geen spier. ‘Je kan hier niet blijven.’ Hij schuift zijn stoel naar achteren en loopt naar het keukenraam. Zijn trage voetstappen dreunen door de keukenvloer mijn kant

op. Bij het verduisteringsgordijn blijft hij staan en doet hij een poging om naar buiten te kijken.

‘Duitsland?’, herhaal ik voor de zekerheid nog een keer. ‘U wilt dat ik ga werken voor de vijand?’

‘Je gaat inderdaad naar Duitsland. En ja, Geert. Je zal daar moeten werken.’

‘Waarom, pa? Waarom in Godsnaam?’

‘Omdat je zo stom bent om ruzie te schoppen met een stel zwarthemden. Omdat je niet kan nadenken. Je gaat!’

Zijn woorden komen vlijmscherp binnen en ze raken me in mijn maag. Mijn hand gaat richting de buitendeur.

‘Ik ga niet.’

‘Natuurlijk ga je niet.’ Mijn moeder kijkt vanaf de tafel naar mijn vader die nog steeds door de gordijnen probeert te kijken. ‘Hij gaat niet! Hoor je me? Ben jij nou ook helemaal gek geworden? Wat is er met jullie allebei aan de hand? Mijn zoon, mijn lieve zoon, gaat op de vuist met de NSB-jeugd van Klazienaveen en mijn man denkt dat het een uitstekend idee is om hem inderdaad maar naar Duitsland te laten sturen, zoals de burgermeester heeft geëist.’ Mijn moeder gaat staan en roept: ‘Die jongen blijft hier!’

‘Hij wordt niet tewerkgesteld.’ Pa draait zijn glazige blik naar mijn moeder.

‘Nee, precies.’ Mijn moeders stem klikt schriller en ze ploft weer neer op haar stoel.

Ik begrijp er zelf niks meer van en laat mijn handen in mijn zakken glijden. Ik wil dat de grond opengaat en mij verzwelgt.

Ik wil verdwijnen in de leegte die al tijden aan mij vreet. Ik verlang naar ramen zonder verduistering.

Mijn vader draait zich om en loopt naar zijn vaste plek aan de keukentafel. 'Je gaat je maandag niet melden bij het arbeidsbureau.'

'Niet?', vraag ik twijfelend.

'Je duikt onder. Je verdwijnt.'

Ik slik een paar keer een droge hoest terug mijn keel in.

'Ik ken iemand. Een oude jeugdvriend. Hij is getrouwd met een Duitse en woont net over de grens. Je gaat naar Duitsland.'

'Je wilt hem naar Janus sturen?', vraagt mijn moeder.

Pa knikt. Zijn mondhoeken gaan naar beneden en er verschijnen rimpels in zijn voorhoofd. Meer rimpels dan ik ooit in zijn gezicht heb kunnen tellen.

'Daar zoeken ze hem niet. Hij vertrekt morgen.' Pa staat op en loopt de keuken uit. Ik kijk naar zijn afhappende schouders als hij de deur naar de hal achter zich sluit.

'Spreek er met niemand over', zegt mijn moeder. 'Met niemand.' Ze laat me achter bij de keukentafel als ze mijn vader de gang in volgt.

Ik leg mijn handen plat op het tafelblad. Mijn vingers krommen zich en beginnen zachtjes een onrustig ritme op tafel te tikken. Ik sla met vlakke hand op het hout, zet mijn nagels in het harde oppervlak en trek langzaam mijn handen naar mij toe. Kleine splinters prikken in mijn vlees. Ik spring op van mijn stoel en loop naar het aanrecht. Ik zet mijn handen

op de koude rand en buig mijn hoofd. Mijn lijf begint te schokken, omdat het wil schreeuwen. Ik hou mijn lippen op elkaar en wis met mijn mouw de sporen van mijn zwakheid weg. Ik vouw mijn handen en kan alleen maar bidden. 'Sta mij bij.'

'Heb je kunnen slapen, jongen?'

Omdat ik niet weet wat ik moet antwoorden om vier uur in de ochtend, haal ik mijn schouders op. Ik vraag me af of ze het gezien heeft, want zonder hierop te reageren zet ze een bord voor mijn neus met daarop een boterham zonder boter. Mijn rug tintelt als ze mij heel even aanraakt op haar weg terug naar het aanrecht.

'U bent bezorgd.'

'Natuurlijk ben ik bezorgd.'

'Het komt heus wel goed'.

'Natuurlijk, jongen.' Ze haalt een doek over het aanrecht, pompt wat water omhoog en haalt de doek nog eens langs de gootsteen. 'Natuurlijk komt het goed.'

Ik doe een verwoede poging om het droge brood weg te slikken, maar kan niet voorkomen dat het de verkeerde kant op schiet. Ik krijg een klap op mijn rug van pa, die net op dat moment de keuken is binnengelopen. In zijn lange bruine overjas en donkergroene broek staat hij naast me.

'Verman je', zegt hij nors.

Hij loopt naar de lage buffetkast, opent één van de deurtjes en haalt er een fles jenever uit. Met eenzelfde klap als die ik

net op mijn rug voelde, zet hij de fles voor me op tafel.

‘Stop deze in je jaszak.’

Ik zoek contact met zijn ogen, maar ik merk dat de lijn tussen ons gebroken is.

‘Trek je klompen aan. We gaan.’

Ik duw het laatste stukje brood in mijn mond en sta op van mijn stoel.

‘Vergeet de jenever niet.’

Ik pak de fles van tafel en schuif deze in de diepe zak van mijn jas.

Ma stapt opzij, zodat ik haar man kan volgen.

De duisternis doet zeer aan mijn ogen. Iedere bewoner van de omliggende boerderijen en huizen houdt zich keurig aan het mandaat van de bezetter. Angst is koning in onze buurt en het donker regeert.

Ik loop achter de gedaante van mijn vader ons erf af. ‘Waar gaan we naar toe?’

Hij geeft geen antwoord, maar loopt stevig voor mij uit.

Ik voel hoe zacht de bermgrond onder mijn klompen is. De jeneverfles in mijn jaszak slaat bij elke stap tegen mijn heup.

‘Waar lopen we heen?’

Pa staat stil en draait zich om. Als een standbeeld staat hij voor me. ‘Mond houden’, gebiedt hij. ‘Gewoon lopen.’

Ik deins terug en druk mijn lippen stijf op elkaar. Niemand weet waar ik naar toe ga. Ik vraag me af of ma weet waar wij nu zijn. Janna heb ik niet meer kunnen spreken. Ze was er

gelukkig die dag niet bij in Klazienaveen. Ik vraag me af wat ze van mij vindt, nu ik hier als een sul op klompen achter mijn pa sjok. Met mij wil ze een heleboel kinderen, maar voor trouwen is het nog te vroeg. We kunnen het nog niet betalen, vindt zij. Bovendien is het oorlog en dat is geen tijd voor het plannen van een huwelijksfeest. Ze is ervan overtuigd dat deze ellende voorbijgaat. 'Dan vieren we de vrijheid met ons ja-woord.'

Ik benijd haar standvastigheid. Ik twijfel altijd.

Het tempo van mijn ouweheer blijft ongewijzigd en het kost mij moeite om hem bij te houden. Mijn hielen branden en de plek waar de jeneverfles tegenaan blijft slaan, voelt beurs. Als ik daar ben, waar hij me naar toe brengt, moet ik een manier bedenken om Janna te vertellen wat er is gebeurd.

We slaan een bospad in, doorkruizen een weiland en steken een landweg over. Er volgt een lang stuk over een onverharde weg en daarna slaan we linksaf. Ik herken niets van de omgeving. We steken wederom een weg over en lopen een erf op. Vervolgens gaan we om de woning heen en dan tikt de ouwe aan de achterzijde op een klein ruitje. We wachten vervolgens in de duisternis tot er een deur aan de zijkant opengaat.

'Wie brengt dit bezoek nog voor de haan kraait?'

'De haan is dood, die kraait niet meer', antwoordt mijn vader.

'Waar is hij aan gestorven?'

‘Hij viel van zijn stok.’

‘Klaas! Man! Kom erin.’

Ik kijk verbaasd naar mijn vader, maar hij ziet mij niet. De deur zwaait verder open en ik ga met hem naar binnen. Voor ons loopt een man in een lange grijze stofjas. We volgen hem naar een grote woonkeuken en nemen plaats aan een ronde houten tafel. De ramen rondom zijn volledig dichtgeplakt. Twee petroleumlampjes zorgen voor een beetje licht en het ruikt naar worst en koffie.

‘Heb je de fles?’ De man van de deuropening kijkt naar pa.

Ik krijg direct een blik van pa toegeworpen en haal daarop de fles uit mijn jaszak. Ik zet deze in het midden van de tafel. Als een soort jachttrofee schittert het groene glas in het matige licht.

‘Mooi.’ De man pakt de fles van tafel en zet het in een kastje onder het aanrecht.

Pa gaat staan en geeft de man een hand. ‘Pas goed op hem.’

‘Komt goed, Klaas.’

Ik krijg een kneep in mijn schouder als pa langs mij terugloopt naar de bijkeuken.

‘Pa?’

‘Geen vragen jongen. Vertrouwen.’

De deur gaat dicht en ik kijk naar de man in de stofjas tegenover mij.

‘Lust je worst, jongen?’

Ik had het dus goed geroken. Ik knik en mijn mond maakt

alvast speeksel aan. Mijn voeten zijn blij als ik de klompen onder de tafel uitdoe.

De stofjas loopt naar een hoge kast en haalt er een droge worst uit. Hij snijdt deze aan bij het aanrecht. 'Eet.' Hij zet een bord met de stukken worst voor me op tafel.

Ik doe wat hij zegt en pak een stuk op. Het zout en de kruidnagel exploderen in mijn mond.

Stofjas gaat tegenover mij zitten en begint ook op een stuk worst te kauwen.

'Vertel eens.' Hij zwaait met het stuk afgebeten vlees mijn kant op. 'Wat heeft die moffen zo kwaad gemaakt?'

'Zijn ze kwaad dan?' Ik glimlach onnozel en prop nog een stuk worst in mijn mond. 'Wie bent u eigenlijk?'

Stofjas leunt wat verder naar voren. 'Dat doet er niet toe.' Hij scheurt met zijn tanden nog een stuk vlees af. 'Wat ik voor je kan doen, is interessanter.'

'Hoe moet ik u noemen dan?'

'Noem me Gerrit. Of Gekke Gerrit, zoals iedereen hier. Jij zit in de problemen, jongen. Gekke Gerrit gaat jou helpen.'

'Ben ik al in Duitsland?'

Gerrit lacht en ik zie nog net een stuk uitgekauwde darm achter op zijn tong liggen.

Ik grinnik nerveus terug. Het zou toch kunnen. De landsgrens ligt ongeveer anderhalf uur lopen van Nieuw-Dordrecht. Ik wend mijn hoofd af en kijk de keuken in. In de hoek boven het aanrecht met een koperen pomp hangt een schenk te drogen. Daaronder staat een boterkuip en

daarnaast ligt een houten plank met daarop duidelijk een roggebrood. De schaarste van de oorlog heeft geen vat op de voedselvoorraad van Gekke Gerrit in zijn stofjas.

‘Vertrouw niemand’, had de dominee gezegd.

‘Het zijn niet langer de goede burenen waar we gewoon zaken mee doen.’ De dominee keek ernstig. Hij deed gehaast en zenuwachtig. De kerk was, op ons na, leeg. De dominee boog zijn hoofd.

‘Ik kan niet langer blijven.’

‘Waar gaat u naar toe?’ Ma had een trilling in haar stem.

‘Dat kan ik u niet zeggen.’

Ik zag angst in zijn ogen. Van de voorname man, die hij altijd op het preekgestoelte was geweest, was weinig over.

‘Klaas kent mensen.’

‘Nee’, antwoordde de dominee.

‘U weet het, wij maken geen onderscheid. Laat ons u helpen.’

‘Zeer vriendelijk.’ Hij legde een hand op de schouder van mijn moeder. ‘Wij zijn nergens veilig.’ Hij liep de consistorie in en draaide zich nogmaals om naar mijn moeder.

‘Praat niet hardop en vertrouw niemand.’

Ik voelde de hand van mijn moeder mijn hand beetpakken. Ze nam me mee de kerk uit en fluisterde: ‘Hij is een christen

Jood.'

We passeerden de bibliotheek waar een groot bord achter het raam hing. 'Voor Joden verboden.' Ik had het raam willen inslaan. Ik deed niks.

'Ik heb een paar van die NSB-jongens op de bek geslagen.' Het hoge woord is eruit en als deze Gerrit met zijn versleten jas niet oké is, dan weet ik precies hoeveel stappen het is naar de buitendeur.

Hij grijnst. 'Laat me raden, dat vonden de moffen niet zo leuk.'

'Moet me maandag melden. Bij het Arbeidsbureau. Ik heb de leider van die groep zwarthemden kopje ondergehouden. In het kanaal, bij Klazienaveen.'

'Het Arbeidsbureau?'

'Ze vinden dat we te veel onrust veroorzaken.'

'Ze willen van jullie af.'

Ik slik een stuk worst door en zeg: 'Werken. In Duitsland.'

'Dat is niet zo mooi', zegt Gerrit en hij duwt zijn borstelige wenkbrauwen omhoog.

'Iets met discipline bijbrengen. Flauwekul, als je het mij vraagt.'

'Heb jij geen werk, jongen?'

'Ik ben leerling. In de schoenmakerij.'

‘Vreemd. Ik dacht dat de Arbeitseinsatz enkel voor de werkelozen was bedoeld.’

‘Ik verrek het! Maandag vertrekt de bus.’

De stofjas buigt zijn lijf weer over tafel. ‘Dan ben jij de grens al over.’

‘Hoe dan?’

‘Oh jongen. Een kwestie van de juiste weg en de juiste mensen. Gekke Gerrit kent de weg én die mensen.’ Hij staat op en pakt een groot mes uit de la. ‘Lust je roggebrood?’

Ik geef geen antwoord, maar Gerrit snijdt een dik plak van het brood op de plank. Hij haalt de deksel van de porseleinen kuip en haalt zijn mes erdoor. De boter wordt royaal uitgesmeerd over het brood en daarna op een bord gelegd. Uit een kast naast het aanrecht haalt Gerrit een stuk spek.

‘Gepekeld, maar niet minder lekker’, mompelt hij. Hij snijdt twee plakken af. Eén plak komt op het bord terecht, de andere plak eet hij zelf van het mes. Al kauwend brengt hij het bord bij me. ‘Eet.’

Mijn maag duwt alle twijfel over deze situatie weg en met een paar hapjes verdwijnt het brood in mijn lijf. ‘Lekker’, verzucht ik.

‘De stofjas knikt toegeeflijk. ‘Vannacht gaan we op pad.’ Hij staat op en loopt naar een andere deur dan waar ik door binnenkwam. ‘Kom. Ik breng je naar je onderkomen.’

Ik schuif mijn bord aan de kant en volg de man naar de woonkamer. Gerrit gaat door een volgende deur die uitkomt in een lange gang. Aan het eind ervan zie ik de voordeur waar je

in normale tijden zou aanbellen als je hier op bezoek komt. De lange gang heeft diverse kamerdeuren en Gerrit opent de middelste in de rij.

‘We zijn er nog niet, jochie’, zegt hij als we bij een bed staan. Hij schuift het stalen frame aan de kant en ik zie een houten luik in de vloer.

‘Welkom op je eerste onderduikadres.’ Met zijn grove hand trekt hij aan een ijzeren ring het luik omhoog tot het openklapt. Hij laat zich zakken in het donkere gat. ‘Het is wel de bedoeling dat je meekomt.’

Ik laat me zakken en landt op de vloer die even daarvoor nog niet te zien was.

Uit de hand van Gerrit komt een zoemend geluid. Elke keer als hij zijn hand samenknijpt, produceert de stofjas een beetje licht. ‘Een knijpkat. Handig dingetje, rot geluid.’ Hij geeft het apparaatje aan mij en ik begin te knijpen.

In het schijnsel van mijn eigengemaakte licht, zie ik een vrij grote ruimte met een matras. Er liggen wollen dekens en kussens. Naast het matras zie ik een rode zakdoek en een bijbel. De dynamo in mijn vingers jammert als ik meer licht wil maken om de ruimte beter te kunnen verkennen.

‘Ik zou kruipen, als je naar je matras gaat.’ Gerrit draait zijn rug naar mij toe. ‘Bid en slaap een beetje.’

‘Gerrit?’

Hij draait zijn hoofd om. ‘Ja, jongen?’

‘Niks. Laat maar.’

‘Rust uit.’ De man hijst zichzelf uit de ruimte en komt weer

overeind op de vloer boven mij. De houten plank komt langzaam naar beneden.

‘Bukken.’

Ik ga op mijn knieën en hoor hoe het luik in het frame valt.

Kort daarna klinkt het geluid van het bed dat weer op zijn plek wordt geschoven. Ik hoor voetstappen, een deur die dichtgaat en dan is het stil.

Op mijn handen en knieën kruip ik naar achteren. De vloer snijdt in de muis van mijn hand. Ik steun een paar keer op mijn ellebogen en kom zo uiteindelijk bij de rand van het matras aan. Ik sleep mezelf erop en leg de knijpkat ernaast. Op de tast zoek ik de dekens en trek deze over me heen. De duisternis sluit mij in. Ik lig onder een vloer. Weggestopt voor de buitenwereld. Ik ben verdwenen. Ik hoop dat Janna mij al mist en bid dat ze al aan de deur bij mijn ouders verhaal is komen halen. Ik ben echter bang dat mijn ouders haar de waarheid niet vertellen. Ik weet zelf niet eens wat de waarheid is. Ik zie het laffe gezicht van Jelle in en uit het ijskoude water gaan. Zijn scherpe Duitse overtuiging hoest hij in mijn gezicht. Het is altijd al een rotjong geweest.

Hij lachte gemeen en pakte de knikkers uit het kuiltje in de grond. Ik had mijn mooiste aanwinsten ingezet en hij hield ze nu in zijn hand. Een blauwe, een rode en een zilveren. Met

een glimmend laagje dat de zon weerkaatste. Deze waren veel mooier dan de gewone kleiknikkers die ik had. Ik mocht ze niet verliezen en zeker niet aan Jelle.

‘Zullen we ruilen?’ Ik hield mijn knikkerzak omhoog. ‘Dan geef ik je vijftien van deze en dan hou ik die drie.’

Mijn tegenstander begon te lachen. ‘Ik wil deze.’ Hij hield zijn hand open en ik zag hoe mijn knikkers naar mij glinsterden.

‘Ga je jammeren, Geertje?’

‘Nee, het is de zon.’ Ik had niet eens tegen hem willen spelen.

‘Huilebalk.’

Ik voelde dat er toch een traan uit mijn oog was ontsnapt en dat deze zich nu een weg via mijn wang naar beneden baande.

‘We hebben weer een jankende Geert!’

De andere jongens kwamen naar ons toe en gingen in een kring om ons heen staan. Ze lachten en ik hoorde ze roepen. Een klap tegen mijn onderbeen en ik viel onderuit.

‘Slappe sukkel.’

Ik kroop overeind en rende zo hard als ik kon het schoolplein af. Ik had hem moeten slaan. Ik deed niks.

Mijn tenen beginnen te wiebelen en mijn voeten worden onrustig. Ik schop in het matras en klap mijn vuist tegen een muur. Mijn hand staat direct in brand. Ik breng deze naar mijn mond en bijt er met mijn lippen op. Met mijn andere hand zoek ik de knijpkat en produceer wat licht. Ik pak de Bijbel op en zet het boek tegen mijn opgetrokken benen. Al knijpend met mijn linkerhand, blader ik met mijn andere hand door de bladzijden. Nehemia, Esther, Job, Psalmen, Psalm 23.

‘De Heere is mijn herder, mij zal niets ontbreken. Hij doet mij neerliggen in grazige weiden; Hij voert mij zachtjes aan zeer stille wateren.’

Het licht gaat uit en aan. Ik krijg kramp in mijn vingers. Ik probeer sneller te lezen en het licht bij te benen.

‘Hij verkwikt mijn ziel; Hij leidt mij in het spoor der gerechtigheid, om Zijns Naam wil. Al ging ik ook in een dal van de schaduw des doods, ik zou geen kwaad vrezen, want Gij zijt met mij.’

Het is lastig om de kleine letters in de Bijbelse zinnen van elkaar te onderscheiden. Het jankende geluid van het licht gilt ondertussen in mijn oren. Ik leg het ding naast me neer. Ik vouw mijn handen samen op mijn borstkas en de passage verschijnt voor mijn ogen. Ik lees het hardop in mijn hoofd en laat mijn lessen op de Zondagschool hun werk doen.

‘Gij vertroost mij’. Janna is bij me. Met haar zachte hand houdt ze de mijne vast. Samen zijn we in gebed. We danken de Heere voor de liefde die we bij elkaar mogen vinden. Ik kus haar en voel haar lippen. Ik inhaleer haar zoete geur. Ze

glimlacht naar me en laat me begaan. Buiten begint het te rommelen. Ze springt overeind en trekt de verduisteringsgordijnen weg. Ik zie vliegtuigen. Honderden vliegtuigen met hakenkruizen op de vleugels. Van zo dichtbij! De muren om me heen brokkelen af. Het huis schudt. Janna, waar is Janna? Ik roep haar. Ik schreeuw vanuit het onderste deel van mijn longen. Een hard krassend geluid boven mijn hoofd. Het plafond komt naar beneden. Ik duik in elkaar en houdt mijn handen achter mijn hoofd. Een donder en een klap. Een fel licht. Ik open mijn ogen en een oude man met grijs krullend haar staart me aan.

'Ha, jongen. Lekker geslapen?' Zijn hoofd steekt door het luik.

'Uh, ja. Denk het.' In het licht van de lamp, die Gerrit vasthoudt, zie ik dat de Bijbel nog op mijn borstkas ligt.

'Kom, jong.' De oude man gebaart me en ik rol me voorzichtig van het matras af. Ik kruip naar voren richting het luik tot ik kan staan.

Gerrit zet de lamp op de vloer en reikt mij zijn hand. Ik klim voorzichtig mijn schuilplaats uit. Met mijn handen klop ik mijn stramme benen af.

'Gaat het goed, jong?'

'Ja, dank u.'

'Een lekker plekje, toch? Hij laat het luik weer zakken en samen zetten we het bed terug. 'Heb er hier en daar wat voor moeten verbouwen, maar dan heb je ook wat.'

'Hoe laat is het?'

'Ergens tussen twee en drie.'

'In de middag?'

'Nee, jong. In de nacht.'

We lopen de slaapkamer uit, door de lange hal terug naar de keuken.

'Je klompen en je jas.'

Ik pak beiden aan. Zet de klompen op de keukenvloer en stap erin.

'Oh, en hier is je portemonnee'. Hij geeft mij de fles jenever. Dezelfde fles die ik en mijn vader hebben meegenomen.

'Portemonnee?'

'Alles heeft een prijs, jongen.'

Ik vraag maar niet verder en stop de fles weer in mijn jaszak. Mijn blik gaat op oneindig en ik wacht af wat er gebeuren gaat.

'Klaar met dromen, jong? Dan gaan we.'

'Waarheen?'

'Naar Duitsland, natuurlijk.' De stofjas lacht, maar de combinatie van de woorden 'Duitsland' en 'natuurlijk' zorgen er niet voor dat ik naar hem terug kan lachen. Het is de laatste plek op aarde, waar ik naar toe wil.

Ik volg de man naar buiten. Het donker in. Mijn hele gemoedstoestand zakt naar een nulpunt. Wederom in een ganzenpas achter een donkere gedaante aanlopen. Met in mijn jaszak een groene fles in plaats van knickers. Hoe ik me ook beweeg, het rot ding blijft tegen dezelfde plek slaan.

'Jong, let op.' De gedaante voor me komt tot stilstand. 'Je